

sonenregister. De eindredactie van de bibliografische referenties had evenwel strakker gekund: enkele foutjes, zoals de universiteit waar een licentiaatsverhandeling werd ingediend, werden niet weg gefilterd.

Dirk Luyten

MATHIEU ZANA ETAMBALA,
***Veroverd, bezet, gekoloniseerd:
Congo 1876–1914***

Gorredijk, Sterck & De Vreese, 2020, 463 p.

Met zijn boek *Veroverd, bezet, gekoloniseerd: Congo 1876–1914* plaatst Mathieu Zana Etambala zich in de traditie van Daniel Vangroenweghe en Jules Marchal (pseudoniem A. M. Delathuy), die in de jaren 1980 het systematische geweld in de Onafhankelijke Congostaat aan de kaak stelden. In vier hoofdstukken, die telkens op een specifiek gebied binnen de Congostaat inzoomen, confronteert Etambala de lezer met de driestheid en wreedheden waarmee de verovering en onderwerping van Congo werd doorgedreven. Hoewel de auteur af en toe gevallen van systematisch geweld of strafexpedities belicht die in eerdere publicaties niet of slechts zijdelings aan bod kwamen, komt de onthulling van nog meer gruwel in de Congostaat niet echt als een verrassing. De grootste verdienste van het boek is veeleer het grijpbaar maken van bronnenmateriaal dan het al grotendeels gekende verhaal op zich.

De vier Congolese gebieden die Etambala heeft uitgekozen, zijn het Kuba koninkrijk in de Kasai, het Kroondomein van Leopold II in de regio van het naar hem genoemde meer, het Evenaarsdistrict langs de bovenloop van de Congo-stroom, en het Ituri-gebied in het noordoosten van de Congostaat. De keuze voor die gebieden wordt niet echt beargumenteerd, en zeker Katanga, Manyema/Tanganika en Bas-Congo zouden een ander kolonisatieverhaal opleveren dan de vier geselecteerde gebieden – al zouden geweld, weerstand en onderdrukking ook daar als rode draad kunnen gelden. Niettemin houdt de selectie steek en laat ze toe in elk van die gebieden een ander aspect van de koloniale bezetting en verovering centraal te stellen.

In het eerste hoofdstuk vormt het breken van de politieke en morele orde van de Bakuba de rode draad. Interne rivaliteiten onder de Bakuba, pogingen van de Kuba koning om zich tot de vreemde invasie te verhouden, en diplomatieke contacten met Afro-Amerikaanse protestantse missionarissen staan in contrast met de eisen en het ongeduld van de koloniale administratie, de roekeloze rubberexploitatie door de *Compagnie du Kasai* en haar agenten en handlangers, en de dubieuze rol van de katholieke missionarissen van Scheut als rubberkwekers in dienst van de *Compagnie du Kasai*. Voor de interpretatie kon de auteur in grote mate steunen op het werk van Jan Vansina (bv. p. 56). En soms zat er meer in, zoals wanneer in 1900 een pokkenepidemie, mensenoffers na de dood van de koning, gevangennemen, doden en verkopen van grote groepen mensen door handlangers van de staat, en gewelddadige expedities door de weermacht samenliepen (p. 60–61). Hoe die verschillende disruptieve fenomenen zich tot elkaar verhouden, en eventueel versterken, is weliswaar niet letterlijk in de bronnen te vinden, maar is wel het soort vraag waarmee de lezer op zijn honger blijft zitten.

In het tweede hoofdstuk staan de ingenieuze en nietsontziende constructies van Leopold II voor persoonlijk gewin, ingezet ter meerdere eer en glorie van het Belgische vaderland, centraal. Etambala kiest er bewust voor om niet op de al uitvoerig onderzochte werkgebieden van de ABIR en de *Anversoise*, waar Leopold II overigens ook zijn vinger in de pap had, te focussen, maar het private wingewest van de koning zelf te belichten. Maar precies als het over die zakelijke constructies gaat (dat geldt ook voor de *Compagnie du Kasai*), is het onbegrijpelijk dat Frans Buelens noch Guy Vanthemsche in de bibliografie van dit boek staan.

Hoofdstuk 3 maakt dan weer wel gebruik van het onschatbare werk van Edmond Boelaert, die in het midden van de twintigste eeuw Congolese getuigenissen over de gewelddadige tijd van de kolonisatie opgetekend heeft. Samen met enkele getuigenissen voor onderzoekscommissies tijdens het eerste decennium van de twintigste eeuw zijn dit

de meest directe bronnen vanuit het perspectief van diegenen die het geweld moesten ondergaan.

In het vierde hoofdstuk behandelt Etambala een regio in het uiterste noordoosten waarover nog relatief weinig onderzoek is verricht, althans wat de tijd van de kolonisatie betreft. In dit hoofdstuk staan exploratiemissies en expedities, die ook deels vanuit buurlanden werden opgezet, in het middelpunt. Het is dan ook het enige hoofdstuk dat doet aanvoelen dat Congo geen eiland is. Eerlijkheidshalve moet ik erop wijzen dat in hoofdstuk 1 de vlucht van de Lulua chef Kalamba naar Angola vermeld wordt (p. 84), maar met die grensoverschrijdende vervlechting wordt verder niets gedaan. Recente literatuur die zich precies op die grensoverschrijdende relaties of op de ontwrichtende impact van kolonisatie tussen Angola en Congo toegeleegd heeft (Jelmer Vos, David Maxwell, Achim von Oppen), ontbreekt in de bibliografie. Ook de ruimere internationale context, niet in het minst vastgelegd in de akte van de Congoconferentie van Berlijn in 1884–85, kan een ander licht werpen op vragen van handelsvrijheid, concessies of buitenlandse consulaire onderzoeksmisssies die in het boek enkel intra-Congolees worden geïdentificeerd.

Maar zoals eerder al aangegeven ligt de verdienste van dit boek bij de omgang met primaire bronnen. Etambala kiest ervoor om uitvoerig uit bronnen te citeren en soms fragmenten van meer dan een bladzijde integraal weer te geven. Het boek heeft een rode draad (driestheid en wreedheid van verovering en bezetting), maar de auteur bouwt dit narratief van tekstfragment tot tekstfragment. Etambala laat de bronnen spreken. Op de getuigenissen in hoofdstuk 3 na zijn de meeste bronnen geschreven door buitenstaanders, meestal Belgen in dienst van de Congostaat, maar niettemin is het verbluffend hoe onthullend – soms afkeurend, soms schaamteloos – tijdgenoten over de wrede daden schreven. De oordeelkundige selectie, de opbouw, het uitlichten van kernpunten zijn uiteraard actieve ingrepen van de auteur, die wel degelijk de pen vasthoudt. Met zijn keuze om de bronnen te laten spreken kiest Etambala er tevens

voor om geen diepgravende analyses te maken. Dat is de kracht van dit boek, al heb ik me tijdens het lezen wel afgevraagd of een teksteditie van het bronnenmateriaal niet nuttiger was geweest. In ieder geval zou een index, die direct toegang biedt tot de geciteerde bronnen, het boek een duidelijke meerwaarde bieden.

Geert Castryck

HOUSSINE ALLOUL, EDHEM ELDEM AND HENK DE SMAELE (EDS)

To Kill a Sultan: A Transnational History of the Attempt on Abdülhamid II (1905)

London, Palgrave, 2018, XIII-281 p.

On 21 July 1905, Sultan Abdülhamid II narrowly escaped an assassination attempt as he exited the Hamidiye Mosque in Istanbul's Yıldız neighbourhood. A car bomb intended for the Ottoman ruler missed its target as the monarch had briefly paused upon leaving the building. Instead, the device killed twenty-six people who were present at the scene. The attack had been planned by the Armenian Revolutionary Federation (ARF) – the so-called *Dashnaks* – and, as such, it seemed to exemplify the violent tensions of an empire in decline. It was the involvement of a Belgian that turned this incident into a wider international affair. Edward Joris, an anarchist from Antwerp, had moved to Istanbul in 1901 and been enlisted in the Armenians' cause through ARF member Vramshabouh Kendirian, one of his co-workers at the local office of the Singer sewing machine company. Joris was not a leading figure in the plot but provided practical support to the conspirators. An Ottoman enquiry into the attack led to a trial, which concluded in December 1905 with the proclamation of a death sentence for Joris and three Armenians. Joris's situation generated protests in Belgium as well as significant diplomatic tensions, with Belgian officials questioning the legality of the trial and requesting his extradition.

At first sight, both the attack and the Belgian efforts in the so-called 'Joris affair' appear like stories of failure. Rather than advancing the Armenians' cause, the unsuccessful attempt on the Sultan's life triggered reprisals against Armenians